

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Alleen omdat ik een Van Hall ben : Gijs van Hall 1904-1977

Wolthekker, D.

Citation

Wolthekker, D. (2017, June 6). *Alleen omdat ik een Van Hall ben : Gijs van Hall 1904-1977*. Uitgeverij Balans, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/49505>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/49505>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/49505> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Wolthekker, Dirk

Title: Alleen omdat ik een Van Hall ben : Gijs van Hall 1904-1977

Issue Date: 2017-06-06

Anni horribili

Wrijfpaal is de burgemeester altijd geweest en hij zal dit altijd blijven. Zijn functie lijkt de vanzelfsprekende magneet voor het aantrekken van alle voorkomende moeilijkheden. Loopt alles op rolletjes, dan leidt de burgemeester dit af uit de omstandigheid dat hij er niets over hoort. Zodra er echter één kink in de kabel komt, wordt hij er vanzelfsprekend in betrokken.

Bovenstaand citaat uit een toekomstbeschouwing over het burgemeesterschap, verscheen in 1965 in *De Nederlandse Gemeente*.¹ Het artikel zou voorspellende waarde hebben voor de twee laatste jaren van Gijs van Halls burgemeesterschap. In dit hoofdstuk zullen we zien dat er niet één kink in de kabel kwam, maar dat elke kink die in de kabel zou kunnen komen er ook daadwerkelijk kwam. Gijs van Halls burgemeesterschap kwam in de loop van de jaren zestig onder grote druk. Zijn tweede ambtstermijn was een aaneenschakeling van politiek-bestuurlijke problemen, communicatiestoornissen en media-missers, te midden van de turbulente jaren zestig.

In de hoofdstad had het gebrek aan communicatie tussen Van Hall en zijn hoofdcommissaris van politie Van der Molen en binnen de politieorganisatie zelf er intussen toe geleid dat het politiebeleid een zigzagbeleid was geworden, waarbij het steeds onduidelijk was wanneer, hoe en waartegen de politie optrad of juist niet. Officier van justitie en hoofd van het arrondissementsparket Hartsuiker stoorde zich aan het gebrek aan bestuurskracht ten aanzien van de ordehandhaving en aan de slechte communicatie in de driehoek burgemeester – officier van justitie – politie. In het algemeen kwam het er

in zijn visie op neer dat politie en justitie ‘alleen contact’ hadden als het ging om misdrijven, maar ‘bij ernstige delicten of calamiteiten’ bleef die communicatie uit of kwam veel te laat. Ook tussen de officier van justitie en de burgemeester bestond nauwelijks regulier overleg. Volgens Hartsuiker was dit historisch zo gegroeid omdat de procureur-generaal het contact tussen burgemeester en justitie steeds ‘tot zijn eigen jachtveld’ had gerekend. Afspraken voor een meer structureel en geregeld contact tussen Hartsuiker en Van Hall – vooral over de werkwijze van de politie – werden volgens Hartsuiker door Van Hall afgedaan als ‘een belachelijke zaak’ waar hij [Van Hall] niet voor voelde. Van Hall vaardigde meestal kabinetschef Hoogenboom naar vergaderingen af en de keren dat de burgemeester de vergadering zelf bijwoonde, werd zij meestal zonder resultaat beëindigd. Hartsuiker: ‘De heer Van Hall is namelijk niet erg zakelijk en het gevolg was dat na afloop eigenlijk niemand precies wist wat er besloten was.’² Een frappante opmerking van Hartsuiker omdat Van Hall juist steeds een zakelijke aanpak van het burgemeesterschap voor ogen had. Die zakelijkheid gold kennelijk niet bij vergaderingen over politie- en justitieaangelegenheden, een begrijpelijke maar niet-juiste reflex van Van Hall, maar die gaf nu eenmaal weinig om dergelijke kwesties.

Het leek alsof niemand meer wist wie de politionele en justitiële macht en zeggenschap had en wie waarvoor verantwoordelijk was of wilde zijn. In het ‘niemandsland’ in het centrum van de stad was iedereen de baas en eigenlijk dus niemand. De latere onderzoekscommissie liet er geen twijfel over bestaan: ‘Wat het politieoptreden effectief moet maken is een zo goed mogelijke coördinatie van de bestuurlijk-politieke, justitiële en politieke beleidslijnen in het beleidscentrum dat daarvoor het meest in aanmerking komt: de burgemeester.’³ Gijs van Hall stond aan het hoofd daarvan, maar dat was niet te merken, was de boodschap.

Het is moeilijk exact te bepalen wanneer de situatie in Amsterdam daadwerkelijk escaleerde. De protestactie tegen de Navo-taptoe was intussen al enkele jaren geleden. Sindsdien was de actiebereidheid flink teruggelopen. ‘Men gaat nauwelijks meer de straat op en als er al gedemonstreerd wordt, baart het nauwelijks nog enig opzien.’⁴ Hoe

mooi was het daarom niet dat er een rel ontstond rond het Koninklijk Huis en de monarchie, een rel die als katalysator kon dienen van Provo's ongenoegen over de bestaande orde. 'Provo greep het koninklijk huwelijk aan om de massa in beweging te krijgen en zichzelf in het middelpunt van die beweging te plaatsen.'⁵ De beweging werd opgericht in mei 1965, precies op het moment dat er een omstreden kroonprinselijke verloving aan kwam.

HET HUWELIJK

Rond het huwelijk van kroonprinses Beatrix in maart 1966 kwam alles samen wat Nederland – Amsterdam in het bijzonder – maakte tot een snelkookpan waarvan de drukregelaar niet meer functioneerde. Beatrix was niet van plan het voorbeeld van haar zuster Irene te volgen. Die was overgegaan op het rooms-katholieke geloof en in Rome zonder toestemming van het Nederlandse parlement getrouwd met een Spaanse edelman met troonpretenties.⁶ Als gevolg daarvan had zij haar rechten op de Nederlandse troon verspeeld. Ook Beatrix dreigde iets dergelijks te overkomen, al was in haar geval niet de geloofsovertuiging van de geliefde het probleem – hij was belijdend lid van de Evangelische Kirche en dus protestant, net als de prinses – maar zijn Duitse nationaliteit.

Juist rond die tijd was de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog – die in de wederopbouwjaren enigszins op de achtergrond was geraakt – weer helemaal terug, belichaamd door twee historici: Loe de Jong en Jacques Presser. De eerste schreef en presenteerde op de televisie een 21-delige documentaire over de bezettingsjaren, uitgezonden vanaf mei 1960. Beeld en geluid van *De Bezetting* werden op een gedragen en moraliserende toon becommentarieerd door De Jong, die door de massaal bekeken, vijf jaar durende reeks uitzendingen, grote bekendheid zou verwerven.⁷ Ook de geschiedenis van de Jodenvervolging en -vernietiging in Nederland kwam halverwege de jaren zestig opnieuw in de belangstelling door de verschijning van de zeer persoonlijke tweedelige oorlogskroniek *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* van de Amsterdamse hoogleraar Jacques Presser. Het indringende getui-

genverslag met de diep tragische maar ook meesterlijke openingszin 'Dit boek behelst de geschiedenis van een moord', ging met tienduizenden tegelijk over de toonbank.⁸

Precies op het moment dat Nederland ostentatief bezig was met de verwerking van de oorlog en het heldenbeeld dat over veel Nederlanders bestond ter discussie werd gesteld, stelde de toekomstige koningin aan volk en vaderland haar Duitse geliefde voor. Zij was eigenzinnig genoeg, zo was de verwachting, om die keus nog door te zetten ook. Het was een uiterst ongelukkig moment, al is de vraag of er wel een beter moment was geweest om de diplomaat Claus von Amsberg als toekomstig prinsgemaal te presenteren. Loe de Jong kreeg van de regering opdracht een antecedentenonderzoek uit te voeren naar het verleden van Claus, maar daarmee bleek niet zo veel mis: hij was geen lid geweest van de ss. Wel had hij deel uitgemaakt van de Wehrmacht en was hij verplicht lid geweest van de *Hitlerjugend*. 'Vaandrig Von Amsberg bleek echter geen schot gelost te hebben en was in mei 1945 door de Amerikanen krijgsgevangen gemaakt.'⁹

Daarmee was het probleem overigens verre van opgelost: de maatschappelijke onrust was er niet minder om en die stak eigenlijk al direct de kop op toen de kroonprinselijke verhouding in mei 1965 uitlekte, precies op het moment dat ook Provo voor het eerst van zich liet horen. Een betere aanleiding voor een 'provocatie' dan een controversieel kroonprinselijk huwelijk was welhaast niet denkbaar. Provo had an sich niet zo veel aan te merken op Claus. Die was volgens hen 'ongevaarlijk' en 'een vlakke carrièremaker'. Provo beschouwde Claus vooral als agitatiemiddel om de monarchie ter discussie te stellen. 'We willen een autoriteit laten vallen en het eerste is op het moment de monarchie.'¹⁰ Waar het Provo om ging was de provocatie van het gezag en de instituties die het gezag vertegenwoordigden: Koninklijk Huis, regering, stadsbestuur, politie en andere autoriteiten. Spoedig werden in de stad pamfletten en 'provocaties' verspreid met kreten als 'Klaas komt' en 'Claus Raus' en de happeningen bij Het Lieverdje kregen een antimonarchaal randje. In Provo-kringen werd Beatrix 'een provochick' genoemd die met haar huwelijk een groot deel van het Nederlandse volk durfde te provoceren.¹¹

Had deze kritiek nog een ludiek karakter, er kwam ook serieuze kritiek van kritische intellectuelen, uit Joodse hoek en uit de kring van het voormalig verzet. Kranten en tijdschriften stonden bol van de ingezonden brieven en uiterst kritische redactionele artikelen over wat door velen werd beschouwd als een onbezonnen en onmogelijke keuze van een kroonprinses. Daarbij ging het er volgens *Het Vrije Volk* eigenlijk niet eens om dat Claus een Duitser was, ‘al zouden velen liever een Nederlander hebben gezien’. De essentie van de zaak lag volgens de krant in het feit dat Claus ‘nog net’ de oorlog als militair had meegemaakt. ‘En dat is een moeilijk te verteren zaak voor een volk, dat met zijn vorstenhuis zo sterk leeft vanuit de verbondenheid die in 1940-1945 is uitgroeid en vanuit de vrijheid die na vijf wanhopige jaren werd herkeren.’¹² Het was een opvatting die door velen werd gedeeld.

Ook het leeftijdsverschil – twaalf jaar – speelde een rol in de kritiek. ‘Zijn leeftijd garandeert allerm minst [...] dat hij nog voldoende kan ingroeien in het Nederlandse leef- en denkklimaat, om in de werkelijke zin des woords nog een landgenoot te kunnen worden,’ schreef *Het Parool*, dat eraan toevoegde dat hij ‘net te oud is om te kunnen worden gerekend tot de naoorlogse Duitse generatie “zonder schuld”’. Maar het zijn wel vooral ouderen, die bezwaren maken, meende de *NRC*. ‘De rede mag ons nog zo vaak voorhouden dat de mens nooit naar zijn nationaliteit geoordeeld mag worden [...] het blijft een feit dat emoties aan andere wetten gehoorzamen. Maar we mogen niet vergeten dat die emoties vooral nog gevoeld worden in dat deel van ons volk, dat de oorlogsjaren bewust heeft meegemaakt.’ *De Volkskrant* benaderde het probleem ondanks alles toch van de menselijke kant. ‘Met begrip voor de gemengde gevoelens hopen wij toch, dat als het tot een verloving komt, het Nederlandse volk daarmee ook van zijn kant zal kunnen en willen instemmen. Als wij het zo goed vinden dat koningskinderen tegenwoordig de vrijheid hebben om – evenals gewone mensen – de stem van hun hart te volgen, dan geldt dat ook hier en zeker nu het om onze eigen kroonprinses gaat.’¹³

Dat de kritiek op de keuze van de kroonprinses vooral in Amsterdam was te horen, was zo vreemd natuurlijk niet: een stad die zo had gele-

den in de oorlog en het grootste deel van haar Joodse bevolking had zien wegvoeren naar de vernietigingskampen, moest welhaast in opstand komen tegen een dergelijke huwelijkspartner. Ook veel monarchisten roerden zich in negatieve zin, bang als zij waren dat de controverse zou leiden tot opheffing van de monarchie als geheel. Het Comité Monarchie handelde proactief door voor te stellen de troon te reserveren voor Margriet, die geen enkele smet op haar blazen had en verloofd was met een oer-Hollandse jongen.¹⁴ Criticasters van het huwelijk roerden zich ook in een smeekschrift aan het parlement: er kwam een Comité Verzoekschrift Staten-Generaal dat maar liefst 67.000 adhesiebetuigingen ontving. 'En die waren afkomstig van de bloem der natie: kunstenaars, professoren, studenten. De hele Nederlandse intelligentsia was tegen dat huwelijk. Dat hebben wij zichtbaar gemaakt.'¹⁵ Onder de ondertekenaars bevonden zich niet de minsten: cabaretiers Marijke en Sieto Hoving, dichter Bert Voeten, dominee Buskes, schrijver Teun de Vries en chroniqueur Simon Carmiggelt. Ook de wetenschap liet zich niet onbetuigd: de net benoemde Leidse hoogleraar Hans Daalder vroeg zich af of het 'emotioneel werkelijk aanvaardbaar' was dat een toekomstig prins-gemaal 'vele malen de Hitlergroet moet hebben gebracht en antisemitische liederen moet hebben gezongen'.¹⁶

Van Hall had begrip voor het standpunt van de criticasters, maar hij meende dat de zaak ook niet overtrokken moest worden en rekende op de verantwoordelijkheid van de prinses. Ondanks hun eigen traumatische oorlogservaringen hadden Gijs en Emma persoonlijk geen last van anti-Duitse sentimenten. Hoe Gijs dacht over de commotie, blijkt uit een brief aan *Het Parool* naar aanleiding van een zeer kritisch commentaar in die krant.¹⁷ Van Hall was het zeer met het standpunt oneens en schreef:

Ten aanzien van Duitsers neemt u klaarblijkelijk een standpunt in gelijk aan degenen die de Joden van vandaag nog altijd verwijten dat zij Christus gedood hebben. Prinses Beatrix is een verstandige vrouw en een goede Nederlandse. Zij is zich grondig bewust van haar verantwoordelijkheid in verband met de zware taak die haar in de toekomst wacht. Ik geloof dat wij volledig vertrouwen mogen hebben dat de man die zij kiest om

mee door het leven te gaan, haar zal helpen en steunen, onze sympathie waard zal zijn.¹⁸

Ook de weduwe van zijn vermoorde broer Walraven, Tilly van Hall-Den Tex, vond de ophef onzinnig en reageerde kwaad. Gijs herinnerde zich later dat zij zei: 'Ik ben woedend. Wat is dat voor een onzin met die protesten? Kan die jongen het helpen dat hij op zijn twaalfde naar een kostschool in Duitsland werd gestuurd en dat het hoofd van die school iedereen lid van de Hitlerjugend maakte?'¹⁹ Emma ergerde zich vooral aan het opportunisme van de Nederlanders. In haar dagboek schreef zij sarcastisch:

Ik ben er nijdig om, niet omdat ik een Oranjeklant ben tegen alles in, maar omdat allerlei mensen hun inferioriteitsgevoelens of *wichtigtuerei* op dit onderwerp botvieren. O, wat is het gemakkelijk om opeens flink te zijn en over het verzet te spreken. Wat heerlijk al die verheven gevoelens te koesteren als het je geen cent kost. Want de Duitse toeristen zijn er niet minder welkom om en de reisjes naar Duitsland worden nog net zo graag gemaakt. Wie verdiept zich ooit in wat daar werkelijk gebeurt? De mensen zijn nog te lui om *Der Spiegel* te lezen, alles wordt gegeneraliseerd. Hoe dan ook, de meerderheid van de mensen vindt het huwelijk best. Het zijn in hoofdzaak de professionele querulanten en pamflettenschrijvers, waaronder veel partijgenoten.²⁰

De opvattingen van Gijs en Emma kwamen via de media ook naar buiten, met als gevolg dat het brieven regende in de kranten en op het stadhuis, veelal negatief van toon en inhoud. 'Kunt en wilt u ons informeren hoe wij de zwartste dag die Nederland gaat beleven kunnen doorbrengen zonder met deze bittere en droevige gebeurtenis te worden geconfronteerd?' en 'Aan uw uitlatingen merkt ons volk wel, dat u pro nazi bent. U kunt het niet laten allerlei bevelen uit te delen en drommen polities te charteren om het nazi-stel te bewaken.' Weer een ander schreef cynisch: 'Wat gedraagt u zich toch mannelijk en beschaafd, hè. Een echte notabele provo. Een agressief persootje, welke toch zo zijn best doet om de ex-Nazi ter wille te zijn. Bah! Heu-

ler dat u bent. Nogmaals, probeer als hoofd van de politie eerst eens de moordenaars te pakken te krijgen van onschuldige mensen. U zult uw lintje heus wel krijgen, nadat u 't nazistel zo naar de ogen kijkt.'²¹ Dat lintje had hij overigens al gehad: tot twee keer toe – in 1956 en 1961 – had hij een koninklijke onderscheiding ontvangen.²²

Anderen schreven met naam en toenaam, zoals schrijver-columnist Simon Carmiggelt: 'Mijn bezwaar en aanleiding tot protest was en is dat de heer Von Amsberg geen geschikte echtgenoot is voor onze toekomstige koningin, in welke kwaliteit hij bijvoorbeeld op 4 mei, aan haar zijde, plechtig de doden moet herdenken die de slachtoffers waren van het leger, waarin hij met tegenzin vechten moest. Er was voor mij geen wolkje aan de vaderlandse hemel geweest als de prinses afstand had gedaan van de troon.'²³

Omdat uit De Jongs onderzoek was gebleken dat er geen sprake was van een actief oorlogsverleden, wist de politiek zich verzekerd van voldoende parlementaire steun voor het huwelijk en werd de verlov-ing eind juni 1965 aangekondigd. Het betekende niet dat het protest verstomde. Op 2 juli kwam bij het Nationaal Monument al weer een groep jongeren bijeen om te demonstreren tegen het huwelijk. Zo veel bijzonders was het niet: ze wilden slechts bloemen leggen bij het monument 'zonder leuzen of redevoeringen daarbij te gebruiken'. Van toestemming voor een demonstratie was volgens de politie geen sprake – zij meende zelfs dat de groep was opgejut door een aanwezige cameraploeg van de actualiteitenrubriek *Brandpunt* – en de demonstranten werden opgepakt, afgevoerd en na enkele uren weer losgelaten. Volgens aanwezige verslaggevers 'op zeer ruwe wijze'.²⁴

Van Hall liet later een onderzoek uitvoeren naar de zaak, maar weigerde daarover publiekelijk te rapporteren. Wel liet hij weten langzamerhand genoeg te hebben van zijn functie als hoofd van de politie. 'Een van de dingen waarvan ik geen spijt zal hebben als ik over drie jaar met pensioen ga, is dat de bijna niet te dragen verantwoordelijkheid van het politiebeleid van mijn schouders zal worden genomen.'²⁵

Op 3 juli bracht het verloofde paar het geplande kennismakings-bezoek aan de hoofdstad. Een ambtenaar ten stadhuize had een keu-rige welkomstrede geschreven die Van Hall zou uitspreken, maar de

burgemeester vond dit maar 'een typisch ambtelijk speechje' en besloot zelf tot een iets kruidiger toespraak.²⁶ Daarin maakte hij een toespeling op die lastige provo's en de eigengereide opvattingen van de Amsterdammers. 'Amsterdam is een lastige stad en Amsterdammers zijn zeker lastige mensen, maar misschien juist daardoor klopt het hart van Nederland in Amsterdam het felst.'²⁷

Na de maatschappelijke onrust rondom Claus, bleek ook de plaats van handeling van de huwelijksvoltrekking onderwerp van discussie. Het kabinet onder leiding van Jo Cals was nog maar een half jaar op weg of het moest hierover al een ingewikkelde beslissing nemen. De eerdere (toekomstig) staatshoofden koningin Wilhelmina en prinses Juliana waren in 1901 respectievelijk 1937 getrouwd in Den Haag. Die optie bestond nu ook. Een tweede optie was een huwelijk in het landelijke Baarn, waar zowel de kroonprinses als haar ouders woonden. Een derde mogelijkheid was natuurlijk de hoofdstad, al had men in Amsterdam alleen ervaring met inhuldigingen en niet met huwelijken.

Toen Van Hall op 15 juni 1965, tijdens de pauze van de openingsavond van het Holland Festival, in het Concertgebouw door premier Cals op de hoogte werd gesteld van de op handen zijnde verloving, had hij niet verder geïnformeerd naar de trouwlocatie, maar was er voetstoots van uitgegaan dat ook nu weer voor Den Haag zou worden gekozen. Maar luttele maanden later kreeg hij een telefoontje van zijn teleurgestelde Haagse ambtgenoot dat het huwelijk niet in Den Haag, maar in Amsterdam zou plaatsvinden. Van Hall was verbijsterd: 'Eerlijk gezegd wist ik niet wat ik hoorde. Het was nooit in mij opgekomen dat het huwelijk niet in Den Haag zou worden voltrokken.'²⁸

Het was het begin van een langdurig getouwtrek om de trouwlocatie tussen gemeente, regering en Koninklijk Huis. Het Hof had kennelijk weinig gevoel voor traditie en des te meer voor de praktische kant van de zaak, want voor Den Haag voelde men niet zo veel. Ter plekke ontbrak 'een zaal voor het houden van het dejeuner en voor het bal'.²⁹ Bleef over: Amsterdam, tenzij men zou uitwijken naar Baarn, wat het verloofde stel eventueel wel wilde, maar wat bij Cals op onbegrip stuitte. 'De minister-president wist niet wat hij hoor-

de. [Hij] vreesde de indruk die een trouwerij buiten de hoofdstad zou maken en wilde bovendien niet wijken voor agitatie.³⁰ Voor de hoofdstad had Van Hall van aanvang af weinig gevoeld, bang als hij was voor gekwetste gevoelens van oorlogsslachtoffers, optochten en een rellerige sfeer, al dan niet onder aanvoering van Provo.

Iedereen bevond zich zodoende in een lastige positie, waarbij uiteindelijk de regering en het Hof aan het langste eind trokken, niet in de laatste plaats omdat Beatrix en Claus hun zinnen op Amsterdam hadden gezet, zo bleek uit een brief van Beatrix aan Cals. Daarin schreef ze 'zo goed mogelijk' rekening te willen houden met de gevoelens van de bevolking, maar ook:

Het is u bekend dat de stad Amsterdam sterk mijn voorkeur heeft. Deze keus is gebaseerd op de zeer persoonlijke en vurige wens om de voltrekking van mijn huwelijk, op die belangrijkste en mooiste dag van mijn leven, te mogen beleven in deze stad. Afzien van Amsterdam als de stad waar de huwelijksvoltrekking plaats zal hebben, zou voor mij dus een grote teleurstelling betekenen.³¹

Een dergelijke brief, waarvan Van Hall een afschrift kreeg, maakte het wel heel lastig voor de regering af te zien van Amsterdam. In de maanden oktober en november 1965 vonden in Van Halls ambtswoning verschillende bijeenkomsten plaats om uit de impasse te raken. Het kabinet leek aanvankelijk verdeeld, onder meer vanwege de verkiezingen voor de Provinciale Staten die in dezelfde tijd zouden vallen als het voorgenomen huwelijk. 'Verkiezingsdemonstraties zullen dan niet te scheiden zijn van andere demonstraties,' meende minister Suurhoff. Minister Den Uyl, aanvankelijk voorstander van Amsterdam, liet zijn voorkeur varen omdat uit opinieonderzoek was gebleken 'dat in Amsterdam 35 procent tegen het huwelijk en slechts 55 procent voor was'.³²

Op 22 oktober concludeerde premier Cals tijdens de ministerraad 'dat de kleinste meerderheid van de ministers zich heeft uitgesproken voor verplaatsing naar Den Haag', maar dat een definitieve beslissing niet eerder zou vallen dan nadat eerst het standpunt van de burgemeester van Amsterdam was vernomen.³³ Van Hall was er in eerste instantie steeds van uitgegaan dat het huwelijk in Den Haag

zou plaatsvinden, maar toen een keer was besloten dat het Amsterdam moest worden en dit ook al naar buiten was gekomen, wilde hij daar eigenlijk aan vasthouden, zo zei hij in een gesprek met minister Smallenbroek, die de ministerraad daarover informeerde: 'In een gesprek met de burgemeester bleek dat deze Amsterdam als plaats van het huwelijk wilde handhaven. Als men nu van plaats zou veranderen, zou dit gemotiveerd moeten worden. De buitenlandse pers zou schrijven dat hierover grote meningsverschillen bestaan.'³⁴ Uiteindelijk besloot de ministerraad 'na tussentijds overleg met de Koninklijke Familie' dat het huwelijk in Amsterdam zou worden voltrokken.³⁵ Het zou een politieke taxatiefout zijn, die de minister-president en Van Hall nog lang zou heugen.

In november 1965 werd de Toestemmingswet – met in de memorie van toelichting de vermelding van de huwelijkslocatie Amsterdam – in overgrote meerderheid door de Tweede Kamer aangenomen: 132 stemmen voor en 9 tegen.³⁶ Een maand later werd de Toestemmingswet in de Eerste Kamer behandeld en ook daar was een ruime meerderheid voor het huwelijk: 65 stemmen voor en 5 tegen. Zonder kanttekeningen te plaatsen bij het huwelijk en zonder verder commentaar stemde ook senator Gijs van Hall in met het huwelijk.³⁷ De gemeente had een begroting opgesteld van 750.000 gulden, exclusief de kosten voor extra politie-inzet. Cals liet weten een rijksbijdrage van 600.000 gulden 'als een absoluut maximum' te zien, de rest moest door de gemeente zelf maar worden betaald. Als vergoeding voor de extra politie-inzet zegde het Rijk 100.000 gulden toe.³⁸

De 10de maart 1966 zou, zoals wel treffend is gezegd, 'de ontregeling van een sacraal, nationaal en identiteitsbevestigend ritueel' worden.³⁹ 4500 manschappen van land-, lucht- en zeemacht en 3500 man politie, recherche en inlichtingendiensten waren op deze winterige, regenachtige, echt Hollandse maartdag op de been om de festiviteiten in goede banen te leiden.⁴⁰ Dat lukte niet echt. Volgens verwachting stonden er langs de route van de Gouden Koets duizenden burgers met toeters, vlaggetjes en confetti, maar dat mocht niet verhinderen dat er ook flink werd gedemonstreerd, zelfs door de gemeenteraad: bijna de helft van de vijfenveertig gemeenteraadsleden

(namelijk eenentwintig) was niet op de uitnodiging ingegaan om bij de huwelijksvoltrekking in de raadszaal aanwezig te zijn. Ook de gezamenlijke rabbijnen bleven weg. Er was een demonstratie bij de Dokwerker en er waren rookbommen in de Raadhuisstraat, geleverd door de zeventienjarige scholier Harmen de Bont, die later vertelde ‘in een koffiemolen’ verschillende chemicaliën te hebben gemalen, op zoek naar een nieuw soort vuurwerk:

Ik bedacht dat een rookbom wel aardig zou zijn. Een vriend van mij die in Amsterdam studeert zag wel iets in de rookbommen en bestelde er een aantal. Later bleek dat hij ze de tiende maart wilde gebruiken. [...] die vriend vertelde me dat de provo's meer bommen wilden hebben. Het was misschien gewoon bravoure. Ik wist dat de hele Europese pers er zou zijn en dat de tv-uitzendingen door bijna alle landen [...] zouden worden overgenomen. Ik dacht: dan zien ze allemaal mijn rookbom. Fout en kinderachtig natuurlijk, want ik heb helemaal niets tegen Claus en Beatrix.⁴¹

Naast rookbommen en spreekkoren belandde een witte kip – het Provo-symbool voor het afschaffen van de politie – voor de wielen van de trouwkoets, die Van Hall om veiligheidsredenen niet had willen laten gebruiken.⁴² De zaak escaleerde: politie en marechaussee sloegen in op demonstranten en er werden charges uitgevoerd op het Rokin, bij hotel Krasnapolsky en bij Het Lieverdje. Het gebruikte geweld leek niet in relatie te staan tot het aantal aanhoudingen en de gepleegde delicten. ‘Alles bij elkaar werden tijdens de relletjes rondom de bruidsstoet zes arrestaties verricht, daarna nog veertien en in de avonduren en 's nachts nog eens zes. Op één geval na betrof het allemaal kleine ordeverstoringen, zodat de arrestanten nog dezelfde avond na een verbaal weer op vrije voeten konden worden gesteld,’ constateerde *Algemeen Handelsblad*.⁴³

Het gebruikte geweld leidde er niet toe dat het kabinet meende dat de politie haar boekje te buiten was gegaan. Op vragen van Kamerlid Gerda Brautigam (PvdA) of de regering het niet nodig achtte een onderzoek in te stellen naar het optreden van politie en marechaussee, antwoordden de verantwoordelijk ministers Smallenbroek en Sam-

kalden dat het politieoptreden onvermijdelijk was geweest 'door een actie van groepen personen, die erop was gericht de openbare orde te verstoren'. De ministers gaven aan 'reeds in velerlei opzicht' bezig te zijn met het vraagstuk van de verhouding tussen publiek en politie, maar 10 maart was nu eenmaal 'een speciale dag' geweest, waar handhaving van de veiligheid en de rust onder het publiek in het belang van het publiek, van de stad en van het land, was geboden. 'In het algemeen kan de politie haar optreden niet worden verweten.'⁴⁴ Daarmee was de kous af. Maar niet voor lang.

BIJ MIES

Hoe zeer de livetelevisie intussen van invloed was op de publieke opinie en op de beeldvorming rond politiek en openbaar bestuur, werd duidelijk op verschillende momenten in 1966: voor het eerst was een koninklijk huwelijk live op de televisie te zien geweest, waarbij niet alleen de glitter en glamour aan een massapubliek werden getoond, maar ook de rookbommen, de politiemacht en de demonstrerende jongeren. In de Nederlandse huiskamers was zwart-wit gekeken, maar de internationale pers had in hotel Krasnapolsky de gebeurtenissen kunnen volgen via twintig daar opgestelde kleuren-televisies.⁴⁵

Niet eerder was de opmars van de beeldcultuur zo pregnant. 'De televisie heeft [...] de pers en culturele macht ingehaald. Ze heeft meer invloed dan een krant voor zichzelf ooit heeft durven hopen [...] en heeft meer dan elk ander medium afbreuk gedaan aan de macht van Het Bestel. De televisie zorgt niet meer alleen voor een weergave van het gebeuren, ze maakt er zelf deel van uit,' meende publicist Henk Hofland.⁴⁶ De Rooy laat zich in vergelijkbare bewoordingen uit over de beeldvorming rond de val van het kabinet-Cals in de Nacht van Schmelzer van 13 op 14 oktober 1966. 'De val van dit kabinet is van moeilijk te overschatten betekenis. Het was de eerste kabinetscrisis die zich vrijwel integraal in het openbaar voltrok door de live-uitzending op de televisie. Het publiek [...] kreeg door de journalistiek een tragedie voorgeschoteld.'⁴⁷ Righart spreekt over gezagsdragers tegen wie in de jaren vijftig nog werd opgezien 'en

nu opeens in de huiskamer werden ontmaskerd als kleine, feilbare, soms zelfs lachwekkende mannetjes van vlees en bloed'.⁴⁸

Met de macht van dezelfde televisie zou Van Hall een goede week na het kroonprinselijk huwelijk persoonlijk te maken krijgen. Het was zaterdag 19 maart en Van Hall was door de redactie van het praatprogramma *Mies en scène* uitgenodigd voor een televisie-interview. Het programma werd door de Vara op primetime live uitgezonden vanuit theater Frascati in Amsterdam, gepresenteerd door televisie-coryfee Mies Bouwman en geregisseerd door haar man Leen Timp. Onderdeel van het programma was het zogenoemde 'stoel-interview', waarin een persoon uit de actualiteit tien lichtvoetige vragen voorgeschiedt kreeg over zijn leven. Voor dit interview kwamen personen uit kunst, cultuur, wetenschap en politiek in aanmerking die een zekere bekendheid genoten bij het grote publiek. Aan bod waren al geweest Van Halls Rotterdamse ambtgenoot Wim Thomassen, oud-premier Willem Drees, schrijver A. den Doollaard en bioschop Bekkers.

Bouwman zou zich de vijfde uitzending lang heugen. In haar herinnering zou die blijven hangen als 'de uitzending met de toestanden'. De ene na de andere gast had afgezegd, evenals de gedoodverfde kandidaat voor het interview, Jozef Luns. Met haar hoofd zat ze bovendien eigenlijk thuis, want al haar kinderen hadden mazelen.⁴⁹ Gijs van Hall bleek bereid en geschikt om in te vallen en de tien vragen te beantwoorden. Zijn bekendheid was intussen al lang de gemeentegrenzen van Amsterdam gepasseerd, bovendien was er na alle rellen rond Provo én na het kroonprinselijk huwelijk ook alle aanleiding voor een uitnodiging. Van Hall had een dag tevoren de vragen door gekregen, met de opmerking van Mies Bouwman dat er 's middags om twee uur zou worden gebeld 'om te informeren of er nog wijzigingen moeten worden aangebracht'. De vragen hadden een zekere huiselijkheid, maar het idee was dat op die manier de kijkers een beeld kregen van de mens achter de bestuurder. Vragen als: 'Wat zit er in uw zakken?' 'Hebt u ooit voor of tegen iets gedemonstreerd?' en: 'Houdt u van knoflook?'⁵⁰

Op de dag van de uitzending deed zich een incident voor dat de verwachte gemoedelijke sfeer van de uitzending veranderde in een politieke kwestie: Johan Polak en Rob van Gennep van uitgeversmaatschappij Polak & Van Gennep hadden in samenwerking met Provo en het studentenblad *Propria Cures* een fototentoonstelling georganiseerd over het politieoptreden op 10 maart. In twee zaaltjes op de Prinsengracht zou de expositie precies op 19 maart worden geopend door Jan Wolkers. Een pikante keus, want deze was nog woest over het politieoptreden op de huwelijksdag en wel zo woest, dat hij een oorkonde en bijbehorende geldprijs van 2000 gulden, die hij enige maanden eerder uit handen van Gijs van Hall had gekregen voor zijn novelle *Serpentina's petticoat*, de dag na het huwelijk aan de gemeente had teruggegeven. 'Ik ben razend,' had hij gezegd, en eraan toegevoegd geen oorkonde te willen bezitten 'met de handtekening van de man, die verantwoordelijk is voor dit sadistisch politieoptreden'.⁵¹

De belangstelling voor de opening was zo groot dat er rijen voor de deur ontstonden die naar inschatting van de politie al snel uitgroeiden tot een samenscholing, waarbij schermutselingen ontstonden die escaleerden tot een flinke knokpartij. Hoe dit zo kon gebeuren, niemand die het achteraf begreep. Van enige georganiseerde demonstratie of provocatie van provo's was 'geen sprake'. Eerder zou sprake zijn geweest 'van kortsluiting', waardoor 'onevenredig veel geweld' was gebruikt en 'onschuldigen of ogenschijnlijk onschuldigen' rake klappen hadden gekregen.⁵² Volgens *Het Vrije Volk*, dat sprak van zeshonderd jongeren, was 'een misverstand waarschijnlijk de aanleiding'.⁵³ Het bewijs van de rel lag in elk geval op tafel, want de hele zaak was uit een raampje en op straat gefilmd door cineast Louis van Gasteren.

Mies Bouwman was intussen bezig met de voorbereiding van het programma voor die avond, maar gedurende de repetities sijpelde het nieuws over de knokpartij op de Prinsengracht binnen. Helemaal toen Herman Wigbold, eindredacteur van *Achter het Nieuws*, Van Gasterens filmbeelden liet uitzenden. Geleidelijk kwam de vraag op of Van Hall in deze situatie nog wel tijd zou hebben aan het programma mee te werken. Maar Van Hall kwam, met medeneming van Emma en perschef Jan Mastenbroek. Bouwman herinnerde zich la-

ter: 'De burgemeester zei dat hij gewoon de tien vragen gesteld wilde hebben. Gezien de berichten over het gebeurde die middag en het filmpje dat was uitgezonden, leken de vragen mij die avond ridicuul. Ik adviseerde hem de tien vragen te vergeten en gewoon een korte verklaring af te leggen.'⁵⁴ Gezien de veel kortere tijd die 'een korte verklaring' in beslag zou nemen dan het kwartier dat voor de vragen was ingeruimd, zou er vermoedelijk toch wel een vraaggesprek ontstaan en Van Hall twijfelde. Hij overlegde met Mastenbroek, die in contact stond met bewindslieden uit het kabinet.

De ministers Smallenbroek en Samkalden vonden het geen goed plan dat Van Hall op dat moment aan een televisie-uitzending mee zou werken en een verklaring zou afleggen. Die verklaring kon gemakkelijk verkeerd worden uitgelegd of uit de hand lopen, meenden ze. Smallenbroek later: 'Maar verbieden konden we het niet en zijn eigen mensen – onder meer kabinetschef Hoogenboom en perschef Mastenbroek – stonden erop dat hij het wel zou doen. Voor hen was het een prestigekwestie geworden.'⁵⁵ Bouwman vroeg Van Hall nog in het geval van een korte verklaring 'het daarbij te laten en niet met mij in gesprek te gaan'. Vlak voor het interview begon fluisterde Van Hall haar in: 'Korte verklaring.'⁵⁶

De vrees van Smallenbroek en Samkalden bleek terecht: het bleef niet bij een simpele verklaring, maar er ontspon zich een gesprek tussen Van Hall en Bouwman. Bij aanvang van het gesprek zei Van Hall direct 'niet erg in de stemming' te zijn om over zichzelf te praten, zoals aanvankelijk de bedoeling was geweest. Met de hem kenmerkende plechtstatige dictie typeerde hij de aanhoudende ongeregelheden 'in onze stad' als 'een hele beroerde toestand'. Overal in de wereld was de jeugd in opmars, liet hij weten. 'En het is verschrikkelijk moeilijk om uit te vinden wat je daaraan doen moet. De jeugd vindt dat ze moet tonen dat ze er zijn. Daar moeten we begrip voor hebben.' Maar er moest wel een oplossing komen voor de ongeregelheden 'want dit gaat zo niet'. Hij wist echter niet van wie de oplossing moest komen. 'Ik kan het niet, de politie kan het niet.'

De eerste paar minuten van het gesprek verliepen nog enigszins zakelijk, maar toen kwam de schuldvraag op tafel en kreeg het gesprek een emotionele toon. De presentatrice stelde wat pittige vragen over het gebruikte politiegeweld, waarbij een Joodse agent met

sabel in de hand was uitgescholden voor ‘lelijke ss’er’. Bouwman: ‘Is het dan niet verschrikkelijk tóch, dat op dit moment een Joodse agent een sabel in zijn hand heeft?’

Een zichtbaar aangedane en nerveuze Van Hall: ‘Ja, dat is natuurlijk het punt. Wat moet je met zo’n man doen? Het is trouwens vorige week ook gebeurd en ik heb er een hoop brieven over gekregen van mensen die er gestáán hebben op de Westermarkt en het Rokin [tijdens de ongeregelde heden bij het huwelijk van Beatrix, *dw*], en die zeiden: “Die agenten stonden daar en er was een joelende menigte die hen een half uur lang uitschold voor fascist, voor ss’ers, voor moordenaars.” Als ik tegen één man één zo’n uitdrukking zou gebruiken, dan zou ik onmiddellijk voor de rechter gedaagd worden en waarschijnlijk honderd gulden boete krijgen.’

Bouwman: ‘Dat was misschien beter.’

Van Hall: ‘Ik kan u nog veel meer voorbeelden noemen: een agent die vier jaar lang in het ene concentratiekamp na het andere gezeten heeft, die geëindigd is in Buchenwald, daar zeventig pond licht uit is gekomen. Wat denkt zo’n man als hij op die manier uitgescholden wordt? Dan kan het wel eens zo zijn dat die man harder optreedt dan u of ik zouden willen.’

En zo lagen de oorlogstrauma’s weer op tafel, ditmaal voor het front van de natie. Want wat Gijs er niet aan toevoegde, maar ongetwijfeld wel voelde, was dat zijn eigen traumatische oorlogsverleden ook weer ter sprake was gekomen, zonder dat iemand dit tijdens het gesprek uitsprak. Ook hij was in de aanloop naar het huwelijk van Beatrix en Claus in talloze brieven uitgescholden voor fascist en nazi. Hij, die in het verzet had gezeten, leek nu het verzet van de straat neer te laten knuppelen. De vraag aan welke kant hij precies stond en de twijfel daarover bleek ook uit wat hij in de uitzending zei over de jeugd: enerzijds zei hij wel begrip te willen opbrengen voor de verlangens en standpunten van de jeugd, anderzijds had hij diezelfde jeugd steeds beschouwd als het ‘schorriemorrie’ van de straat, dat de openbare orde verstoortte en voor wie hij weinig begrip had.

De sabel en de bullenpees, zo verklaarde Van Hall tegenover Bouwman, waren niet zomaar gebruikt. Ze waren gebruikt om ‘echt heel erge ordeverstoringen te voorkomen’ die, zo vreesde hij, wel eens verder konden escaleren en tot ernstige ongelukken zouden

kunnen leiden. ‘Dat is als er dooien vallen. En als de opwinding zo doorgaat, dan kon dat wel eens gebeuren.’

Had de burgemeester ook een oplossing voor het beteugelen van de rellen en maatschappelijke onrust in de stad?

Van Hall: ‘We zullen er echt alles aan doen. Er zullen psychologen bij moeten komen. We zullen misschien gesprekken hebben wat er nu eigenlijk achter die jongens zit.’

Bouwman: ‘Maar dat duurt dus lang?’

Van Hall: ‘Ja, dat kan niet anders. En ik hoop alleen dat het mogelijk zal zijn, [maar] gezien wat er nu vanmiddag weer is gebeurd, zal het verschrikkelijk moeilijk zijn, om te proberen het zo te brengen dat er tenminste een afkoelingsperiode komt.’

Bouwman: ‘Ik geloof dat de eerste stap nu aan de politie is.’⁵⁷

De kranten stonden de week erop weer bol van de verhalen over Van Hall die het ook niet meer wist en zich het kaas van het brood had laten eten door een gewiekste televisiepresentatrice. Van Hall stond te kijk als bestuurder die twijfelde en ten einde raad om een afkoelingsperiode had gevraagd en niet in staat was geweest vlotte antwoorden te geven op kritische vragen. Verbijstering alom, al kreeg ook Mies Bouwman er flink van langs in de pers.⁵⁸ Een cynische lezer van *De Telegraaf* schreef ‘nog wel even tien vragen aan Mies’ te hebben, een ander vond haar ‘quasi-innemend, waarachter venijn schuilt’, weer een ander noemde haar ‘Mies-sans-gêne’. Ze heulde met de provo’s, meenden veel lezers, die haar vooral kwalijk namen dat ze kennelijk meende dat de politie in de fout was gegaan en nu aan zet was om het maatschappelijk klimaat te verbeteren.⁵⁹

Bouwman vond zelf ook dat ze te ver was gegaan en zich had laten meeslepen door emoties. Dat werd bij thuiskomst nog eens bevestigd door een telefoontje van burgemeester Joost Boot (ARP) van Hilversum. Boot en Bouwman kenden elkaar via Bouwmans vader en Boot – die zelf later ook nog een keer door Mies zou worden uitgenodigd in de stoel – had de uitzending met stijgende verbazing bekeken. ‘Ik dacht: onbegrijpelijk. Dat is Mies niet! Dus heb ik haar direct erna opgebeld en gezegd dat ze Van Hall onjuist had bejegend.’⁶⁰ De presentatrice, die haar vragen met een ernstige blik in de ogen en op enigszins verbeterd toon had gesteld, klom in de pen en

schreef Van Hall: 'Ik zou het erg betreuren wanneer ik u de indruk heb gegeven, dat ik tegen politieoptreden in het algemeen ben, terwijl ik alleen maar een ontzettende hekel heb aan geweld. Ik hoop dat u mijn excuses wilt aanvaarden.'⁶¹

Gijs vond dat er geen sprake was van een schuldvraag. 'Uw vragen leken mij helemaal niet misplaatst en een discussie is toch altijd beter dan een eenzijdig betoog. Evenmin als u adequaat op mijn betoog kon reageren omdat u (net zo min als ikzelf trouwens) wist wat ik ging zeggen, kon ik adequaat op uw vragen antwoorden.'⁶² Emma van Hall schoof de schuld wel in de schoenen van Mies Bouwman: 'Hij [Gijs] is helemaal niet zo dat hij er ineens een fijne handige verklaring uit gooit. Dat kan hij nooit, dus toen ook niet. Mies is natuurlijk pinnig en die heeft er het hare van gemaakt.'⁶³

Intussen dienden de hulptroepen zich aan. Gijs van Hall had de natie via de televisie laten weten dat psychologen de sleutel voor een oplossing in handen hadden. Welnu: ze stonden in de rij. Op de middag van de 19de maart had toevallig het eerste van een serie gesprekken plaatsgevonden over het conflict tussen de jeugd en de politie. Daarbij waren politiemensen, gemeentelijke voorlichtingsambtenaren en psychologen aanwezig, vertegenwoordigers van de jeugd zelf niet.⁶⁴ Eerder had Van Hall eens een bijeenkomst georganiseerd met onder anderen criminoloog Wouter Buikhuisen, die op het nozemgedrag van de jeugd was gepromoveerd, over de vraag hoe tegen de verstoringen van de openbare orde opgetreden moest worden. De aanwezigen wisten het niet. Van Hall herinnerde zich later: 'Ik heb de heren gevraagd nog eens over een en ander na te denken en ons te laten weten wat zij ervan dachten. We hebben nooit meer iets van ze gehoord.'⁶⁵

Socioloog Herman Milikowski, enige jaren eerder gepromoveerd op de dissertatie *Lof der onaangepastheid*, was expert op het gebied van 'onmaatschappelijkheidsbestrijding' en analyseerde Van Halls openbare optreden.⁶⁶ In een brief aan hem duidde de socioloog Van Halls probleem als volgt: 'In plaats van in huis te confereren met deskundigen, zoals u volgens uw eigen mededeling juist die middag [van 19 maart] deed, had u de straat op moeten gaan om zelf de situatie in ogenschouw te nemen. Hier openbaart zich uw wereldvreemd-

heid als beleidsman. Het is juist, dat u psychologen wilt raadplegen, want het ontbreekt u aan psychologisch inzicht. Maar ook aan politiek inzicht. De tijd van "sic volo sic jubeo" [Ik wil, ik geef bevelen] is voorbij. Ook voor burgemeesters.⁶⁷ Een forse beschuldiging, maar de socioloog leek het wel bij het rechte eind te hebben: Gijs van Hall was van de staat en niet van de straat. Dat was een wereld die hij niet kende en niet wilde kennen, maar in de nieuwe tijd wel geacht werd te kennen.

Een Tilburgse psycholoog liet zich in vergelijkbare bewoordingen uit. Hij refereerde aan de Vietnam-betogingen tegen Amerika. 'Het optreden van de politie op Uw bevel tegen mensen die voor een goed doel op een goede manier demonstreren, komt mij bijna ongelofelijk voor. De hele actie voor Vietnam wordt zo duidelijk een actie tegen het gezag en dat dit zo is, is door uzelf opgeroepen.' Hij hoopte dat 'de onrust en wanordelijkheden zullen toenemen en zich uitbreiden en daardoor tot constructieve vernieuwing zullen leiden'.⁶⁸

Ajax-psycholoog Dolf Grunwald was het opgevallen, zo schreef hij, dat Van Halls 'goede bedoelingen' verkeerd overkwamen. 'Ik heb vaak het gevoel dat in uw woorden en optreden een zeker besef van machteloosheid tegen de nieuwste ontwikkelingen doorklinkt en ook dat u zich nogal eens beklaagt. Het is eerlijk, maar wekt wel ongewenste reacties op.' Wat hij Van Hall aanraadde was zich bewust te worden van diens eigen emoties, die onder controle te houden en 'louter over de zaak' te praten. 'Het gevolg van een en ander zou zijn dat u minder weerstanden opwekt en beter gericht uw burgers zou kunnen aanvoeren'.⁶⁹

Alle hints, aanwijzingen en analyses waren aan dovemansoren gezegd: Gijs van Hall hield vast aan zijn eigen, formalistische koers en miste de flexibiliteit mee te bewegen op de golven van de nieuwe tijd. Was dit de man die indachtig het ware regentschap op tijd de bakens weet te verzetten en zo de touwtjes in handen houdt? Het leek er niet op. Een burgemeester die zijn benoeming mede te danken had gehad aan zijn moedig, doortastend, waakzaam en flexibel optreden in de oorlog, bleek in nieuwe tijden geen oplossing te hebben voor de gerezen ordeproblemen, geen antwoord te hebben op de uitdagingen van de televisiecultuur en niet over de flexibiliteit te beschikken een

draai te maken naar de toekomst. Hoe lang kon dat nog duren? Het wachten leek op het volgende incident.

TRAANGAS EN KARABIJNEN

Het jaar 1966 was niet alleen het jaar van Beatrix, maar ook het jaar van de Boerenpartij, een conservatief-nationalistische belangen- en protestpartij onder leiding van Hendrik 'boer' Koekoek. Die partij was acht jaar eerder opgericht als protest tegen de verplichte afdracht van boeren aan het Landbouwschap. Op de golven van de protestbeweging van de jaren zestig wist de partij – aanvankelijk vooral gericht op het platteland – met een populistische stijl en toon haar programma ook te slijten aan een stedelijk electoraat, waaronder dat van de hoofdstad. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1 juni veroverde de partij maar liefst vier zetels in de Amsterdamse gemeenteraad, ten koste van de PvdA.⁷⁰ De andere protestpartij, Provo, haalde met de verkiezingsleuze 'Stem Provo, keije lache', slechts één zetel. 'Amsterdam heeft het altijd overleefd en dus zullen we dit ook wel weer overleven. Deze mensen zullen moeten leren wat het besturen van een gemeente betekent,' reageerde Gijs van Hall droog.⁷¹ Ze zouden het niet leren, want het zou bij een eenmalig mandaat zonder bestuursverantwoordelijkheid blijven. De PvdA – van zeventien naar dertien zetels, maar nog steeds de grootste fractie – zou drie wethouderszetels innemen in een breed college van PvdA, KVP, ARP/CHU, VVD en CPN. Dat de communisten een wethouder mochten leveren, zat de PvdA aanvankelijk ongetwijfeld dwars, maar zou, zo was de gedachte van fractievoorzitter Ed van Thijn, wellicht de rust in de stad kunnen doen terugkeren.⁷² Dat gebeurde niet, want een paar maanden voor de wethoudersbenoemingen was een oproer ontstaan dat verschillende gezagsdragers de politieke kop zou kosten.

In de voorzomer van 1966 escaleerde de rebellie tegen het gezag dermate dat er nu echt iets moest gebeuren aan de Amsterdamse gezagscrisis. Op 13 juni vond een gebeurtenis plaats die de geschiedenis zou ingaan als het Bouwvakkersoproer, de volgende dag gevolgd door

grootscheepse ongeregeldheden bij het gebouw van *De Telegraaf* aan de Nieuwezijds Voorburgwal, waar zowel de redactie als de drukkerij en distributie van de krant waren gevestigd. Het liep volkomen uit de hand: arrestaties, geweld, traangas, enorme schade en zelfs een dode. Het regeringsonderzoek naar de voortdurende onrust in de hoofdstad, een onderzoek waar in de Tweede Kamer al eerder om was gevraagd, leek onafwendbaar.

Aanleiding voor de rellen was de verzilvering van zogenoemde vakantiezegels aan werknemers in de bouw. Een jaar eerder had het Vakantiefonds voor de Bouwnijverheid een reglementswijziging voorgesteld, waarbij 2 procent van het uit te betalen vakantiegeld bij verzilvering van de zegels zou worden ingehouden als administratiekosten. Werd dit door velen al beschouwd als oneerlijk – het vakantiegeld was een uitgestelde loonbetaling en de inhouding werd derhalve ervaren als korting op het loon – de onrechtvaardigheid kreeg bovendien een discriminatoir karakter omdat alleen werknemers die lid waren van een erkende vakorganisatie de bijdrage konden terugkrijgen van hun bond. In het verhitte klimaat van dat moment moest dit wel bijna tot ongeregeldheden leiden, te meer daar naar schatting 70 procent van de Amsterdamse bouwvakkers niet of in niet-erkende bonden was georganiseerd.⁷³ De woede was niet van de lucht, aangewakkerd door een stevige agitatie van het communistische dagblad *De Waarheid*, dat veel niet-georganiseerde arbeiders onder zijn lezers had en in de maand ervoor reeds tamelijk onomwonden partij had gekozen voor de niet-georganiseerde bouwvakarbeiders.

Op de bewuste 13de juni vond er een grote demonstratie plaats bij het politiebureau op het Jonas Daniël Meijerplein, waar stakingsleider en CPN'er Klaas Staphorst de ongeorganiseerde bouwvakkers opriep de 'loondiefstal' niet te accepteren. Tot geweld kwam het toen nog niet, maar in de loop van de dag werd de sfeer grimmiger. 's Avonds zouden in een zaal van het Sint Elisabeth Patronaat aan het Marnixplantsoen de eerste duizend mensen worden uitbetaald.⁷⁴ De bonden hielden er rekening mee dat er meer mensen zouden komen 'om de uitbetaling in de war te sturen'.⁷⁵

Dat gebeurde inderdaad, tot ontsteltenis van de politie, die ge-

meend had te kunnen volstaan met enige agenten in burger ‘om een oogje in het zeil te houden’. Op het hoofdbureau van politie was weliswaar een achterwacht van dertig man mobiele eenheid gestationeerd om eventueel in te grijpen, maar er werd niet verwacht dat dit nodig zou zijn. Van Hall herinnerde zich later dat hij helemaal niet op de hoogte was gesteld van de manier waarop de politie die avond paraat was en had in zijn agenda – tamelijk naïef – plaats ingeruimd voor iets wat in zijn ogen veel belangrijker was: een kennismakingsgesprek met de directie van een Brits bedrijf dat zich in de hoofdstad zou vestigen. Ten stadhuize was onbekend waar dat gesprek plaatsvond en Van Hall was – zoals gebruikelijk – onbereikbaar. ‘Alleen de weekends liet ik weten waar ik eventueel te bereiken was.’⁷⁶

In de loop van de avond ontaardde de uitbetaling van de vakantiezegels in een ware veldslag: zowel binnen in de zaal als buiten voor de deur werd de boel kort en klein geslagen. Onduidelijk bleef hoe de zaak opeens zo kon exploderen. Sommigen meenden later dat de explosie van geweld was ontstaan in het gedrang van de wachtende arbeiders, anderen meenden dat een knokploeg van de voormalige communistische vakbond EVC olie op het vuur had gegoooid. De mobiele eenheid rukte uit, maar was onvoldoende op sterkte om iets uit te kunnen richten.

Was het hier bij gebleven, dan was de avond waarschijnlijk ‘slechts’ geboekstaafd als een van de vele geweldsincidenten van dat jaar. Maar het bleef hier niet bij: tijdens de veldslag was metselaar Jan Weggelaar op straat in elkaar gezakt en roerloos blijven liggen. Nadat de ambulance hem naar het ziekenhuis had vervoerd, kon men daar niet anders dan de dood constateren. De door Van Hall bij Mies Bouwman gevreesde dode was er. Hoe Weggelaar aan zijn einde was gekomen, was niet direct duidelijk: de demonstranten wezen met een beschuldigende vinger naar de politie die hem zou hebben doodgeslagen, de politie zelf meende dat Weggelaar per ongeluk was geraakt door een door de demonstranten gegooide stoeptegel.⁷⁷ Het bleek beide niet waar: na autopsie bleek dat Weggelaar was gestorven aan een hartverlamming.⁷⁸

Eer de autopsie was afgerond, was het voor de woeste meute al duidelijk wat er was gebeurd: één van hen was gesneuveld door het politiegeweld. ‘Weggelaar stierf door bruut optreden,’ had het door

de woedende menigte gegonsd.⁷⁹ En zo kwam het ook in de ochtendkranten, behalve in *De Telegraaf* die de resultaten van de autopsie nog mee had kunnen nemen in een van de stadsedities en naar waarheid meldde dat de metselaar was gestorven aan een hartverlamming. Deze 'leugen' in de ogen van de bouwvakkers, kwam de krant duur te staan.

De volgende dag werd op initiatief van de CPN een staking uitgeroepen om tegen de gebeurtenissen te demonstreren; een demonstratieve optocht leidde vervolgens van het Jonas Daniël Meijerplein naar het gebouw van de 'leugenachtige' *Telegraaf*, dat vervolgens doelwit werd van grootscheepse vernielingen en brandstichting. Anderhalf uur duurde het maar liefst voordat de politie ter plaatse was. Dat was zo lang, dat journalisten maar eens belden met Justitieminister Samkalden met de vraag waar de politie bleef. Via minister van Binnenlandse Zaken Smallenbroek kwam het telefoontje bij Van Hall terecht. Die liet weten onvoldoende manschappen tot zijn beschikking te hebben. De bewindslieden verzochten Van Hall op zijn minst vast verkenner op pad te sturen voordat zij zelf naar Amsterdam vertrokken om poolshoogte te nemen. Mochten ze er 'een slappe boel' aantreffen, zo besloten ze, dan zou Van Hall direct worden ontslagen en zou het bestuur van de stad in handen worden gegeven van de Noord-Hollandse commissaris van de Koningin, Ferdinand Kranenburg.⁸⁰

Zo ver kwam het niet, maar het was wel een signaal dat politiek Den Haag langzamerhand genoeg had van de gezagscrisis in de hoofdstad, het onduidelijke politiebeleid, de agressief optredende agenten en de voortdurende verstoring van de openbare orde waarvoor een burgemeester verantwoordelijk was die er maar steeds niet in slaagde die verstoringen te voorkomen. Ook de kerk liet – opnieuw – van zich horen. Andermaal was de Nederlandse Hervormde Gemeente niet te spreken over Van Hall en zijn politiemacht:

In een overmatig en ontijdig gebruik van wapenstok en honden zien wij een machtsvertoning die het gezag ondermijnt. Nieuwe tijden vragen nieuwe vormen. Ook de provo's dienen daarom naar onze mening ruimte te krijgen voor hun happenings. In de afgelopen weken hebben wij getracht te bemiddelen tussen de

provo's en het stadsbestuur. Tot onze spijt bleek de burgemeester voorlopig geen tijd te hebben ons te ontvangen.⁸¹

Niet iedereen had kritiek. De directie van het warenhuis v&d bijvoorbeeld uitte bij Van Hall haar 'bewondering voor de wijze waarop het politiepersoneel onder de zwaarst denkbare omstandigheden zijn taak vervult'. Hoofdbestuur en directie van v&d Amsterdam stortten 'daarom f 1000,- in het Fonds ten bate van het Politiepersoneel van de gemeente Amsterdam'.⁸² Oud kassier-generaal van De Nederlandsche Bank Cornelis Ritter, met wie Gijs in de oorlog de fictieve bankkraak had gezet, wenste Van Hall net zo veel standvastigheid als deze in de oorlog had getoond. 'Moge u thans een gelijke mate van moedige vastberadenheid zijn gegeven, als toen uw medewerkers heeft geschraagd'.⁸³ Maar ook gewone, al dan niet anonieme burgers stuurden adhesiebetuigen aan Van Hall, waarvan de strekking veelal was dat de zwijgende Amsterdamse meerderheid moest lijden onder een opstandige groep jongeren.

De ongeregelheden en rellen, waarbij zowel demonstranten als de politie hun boekje te buiten leken te zijn gegaan, waren in Den Haag natuurlijk niet onopgemerkt gebleven. Op 16 juni kwam de regering naar de Kamer voor een verklaring. De dag ervoor had Kamerlid Tjalle Jager (CPN) in een spoedonderhoud met Smallenbroek al geëist dat er direct maatregelen zouden worden genomen tegen het gewelddadige politieoptreden in Amsterdam. Hij drong aan op directe schorsing van de hoofdcommissaris.⁸⁴

De urgentie van het Kamerdebat was nog eens onderstreept door een telegram van tien Kamerleden van de oppositionele vvd, inclusief fractievoorzitter Toxopeus, die het noodzakelijk achtten dat de Kamer door de verantwoordelijke bewindslieden werd ingelicht.⁸⁵ Er werd een stevig debat gevoerd dat in de ochtend begon en tot diep in de avond duurde. Vrijwel alle fracties waren het erover eens dat het zo niet verder kon met de tandem Van Hall-Van der Molen.

Helder was dat van de afkoelingsperiode die Van Hall had voorgesteld tijdens de uitzending bij Mies Bouwman 'niets terecht was gekomen', concludeerde Toxopeus tijdens het debat. Het personeel van *De Telegraaf* had het pand persoonlijk moeten verdedigen omdat

de politie afwezig was. 'Een ongehoorde en verschrikkelijke zaak,' meende de vvd-voorman. Evenals andere Kamerleden was hij verbijsterd over de jongste topconferentie waar de hele zaak was besproken, maar waarvoor hoofdcommissaris Van der Molen niet was uitgenodigd. Toxopeus had zich afgevraagd of daaruit misschien geconcludeerd moest worden 'dat de samenwerking in die top inderdaad haar feilen heeft'.⁸⁶ Dat vroeg Van der Molen zich een paar maanden later zelf ook af. 'Ik sta thans nóg verstomd over het feit dat de aanwezigheid van mij en mijn directe medewerkers(s) blijkbaar overbodig was. Hoe zouden deze autoriteiten de juiste maatregelen hebben kunnen nemen, zonder nauwgezet op de hoogte te zijn van de feiten,' constateerde hij later.⁸⁷

PvdA-fractievoorzitter Gerard Nederhorst sprak van 'regelrechte geweldpleging, vernietiging en terreur die met werkelijk protest niets meer te maken heeft'. Het Nederlandse volk is, zei hij, 'deze toestand moe'. Daarnaast was de gemiddelde Amsterdamse politieagent ook het spoor bijster 'ten prooi als hij is aan vaak tegenstrijdige orders'. 'Het is onze stellige opvatting dat er iets moet gebeuren met het Amsterdamse politieapparaat.' KVP-fractievoorzitter Norbert Schmelzer was het er roerend mee eens, 'juist vanwege het zigzagbeleid'. Zijn PSP-collega Henk Lankhorst was niet minder vernietigend: 'Hier is voortdurend beslist een onjuist beleid gevoerd. Voor degenen die in Amsterdam verantwoordelijk zijn voor het beleid van de politie – burgemeester en hoofdcommissaris – moet dit consequenties hebben.' ARP-fractievoorzitter Bauke Roolvink zei dat er 'duidelijk sprake [was] van het falen van het gezag op een moment dat [dit] niet mocht gebeuren'. Er diende wat hem betreft 'een duidelijke vaste beleidslijn' te komen, herkenbaar voor iedereen, niet in de laatste plaats voor de burgerij. CHU-voorman Henk Beernink verdedigde 'de harde hand' van de politie, want er was 'geen sprake meer van een verboden demonstratie, maar van straatterror'. De fractieleider van de CPN, Marcus Bakker, legde als enige vooral de nadruk op het provocerende karakter van de voortdurende aanwezigheid van de politie. 'Alles is begonnen door een teveel aan politie op verkeerde plaatsen. Men beroept zich op de rechtstaat, maar als de mensen in die rechtstaat meer recht en democratie eisen, dan heeft men blijkbaar geen enkel ander antwoord dan traangas en karabijnen

en een intimiderende opsomming van alles wat er in Amsterdam wel niet zou kunnen gebeuren.' Wat er moest gebeuren, was voor Bakker glashelder: niet meer politie, maar meer democratie en 'een grondige schoonmaak' van het Amsterdamse politieapparaat. 'Te beginnen met het doen verdwijnen van de hoofdcommissaris van politie.'

Smallenbroek moest toegeven dat er wel het een en ander was misgegaan, maar had ook een excuus voor de veel te beperkte inzet van politiemansschappen op 14 juni: hij had zich door Van Hall laten informeren en die had verteld dat er op de avond daarvoor zo veel politiepersoneel was ingezet 'dat de politie niet snel genoeg reserves kon formeren [...] om aan de ordeverstoringen een einde te maken'. Smallenbroek zegde toe dat er in elk geval 'een centraal commando' zou komen voor de mobiele eenheden, waarvoor 'drie bekwame mannen' zouden worden vrijgemaakt.⁸⁸

De Kamer had feitelijk niets te zeggen over een eventueel ontslag van Van der Molen, want deze was benoemd door de Kroon. Maar met een Kamer tegenover zich die vrijwel in zijn geheel duidelijk had gemaakt dat zowel de politieorganisatie als het politiebeleid ernstig tekort was geschoten, kon Smallenbroek weinig anders dan Van der Molen ontslag aanzeggen, wat dan ook zou gebeuren, zo liet hij de Kamer weten. Ter nadere toelichting zei hij dat 'de noodzakelijke homogeniteit van burgemeester en hoofdcommissaris niet te verwezenlijken is'.⁸⁹

Zo gemakkelijk was het ontslag van Van der Molen overigens niet gegaan. Tijdens een korte vergadering van enkele ministers op het Catshuis bleek overeenstemming lastig. Daar was vooral de opvatting van minister van Defensie Piet de Jong debet aan: deze wilde 'persoonlijk' Van der Molen en Van Hall beiden 'handhaven'.⁹⁰ Maar, meende De Jong, als Van der Molen tóch weg moest, dan moest Van Hall ook maar vertrekken. Het heenzenden van 'alleen de technische functionaris', de hoofdcommissaris, was volgens hem niet logisch. 'De regering moet nu hetzij beide functionarissen krachtig steunen of hen vervangen.'⁹¹ Premier Cals was het er niet mee eens: het naar huis sturen van een prominent lid van coalitiegenoot PvdA ging iets te ver, gezien de toch al gespannen coalitieverhoudingen. Alleen Van

der Molen werd weggestuurd. Een jaar later werd Van Hall door De Jong, inmiddels premier van een kabinet zonder de PvdA, alsnog heengezonden, nadat de onrust was blijven aanhouden. 'Van Hall kon het niet aan. De rellen gingen maar door. Dat werd onhoudbaar'.⁹²

Van Hall had vanaf zijn aantreden steeds aangegeven van de hoofdcommissaris verlost te willen worden. Zijn verzoek was nooit ingewilligd, maar nu was de situatie zo uit de hand gelopen dat Van der Molen per direct werd weggestuurd. Nooit had men in Den Haag gezien dat deze hoofdcommissaris onvoldoende functioneerde en nu opeens wel? Van Hall vond het een vreemde zaak, te meer daar Van der Molen niet werd ontslagen wegens disfunctioneren, maar wegens *incompatibilité des humeurs*, een ontslaggrond die ertoe leidde dat Van der Molen tot aan zijn pensioen zijn volledige salaris zou behouden. Van Hall, die altijd had beweerd op het persoonlijke vlak geen problemen met Van der Molen te hebben, legde zich neer bij de formulering. 'Zijn benoeming was onjuist geweest. Daarvan hoefde hij op financieel gebied niet de dupe te worden'.⁹³ Het was een sympathieke geste van Van Hall om die bewoording te accepteren, maar in de beeldvorming was het een fatale formulering, waarmee de indruk van twee ruziënde mannen op het stadhuis werd gesuggereerd. Thuis bij Emma liet hij zich volgens haar gaan. Hij was helemaal 'disgusted' over deze verdraaiing van de feiten, zei ze, en dat was logisch ook. 'Hij voelde zich natuurlijk genomen door deze mensen van het ministerie'.⁹⁴

Ondertussen was in de gemeenteraad uiteraard ook gesproken over de rellen van 13 en 14 juni. Op 22 juni was de gemeenteraad voor het eerst weer bijeengekomen en ook daar was men er intussen van overtuigd dat er iets moest gebeuren. Hoewel hij volgens de letter van de wet geen verantwoording schuldig was aan de gemeenteraad over het gevoerde politiebeleid, ging Van Hall toch met de raad in debat. Hij sprak van 'een beschamende en treurige zaak'.⁹⁵ Van Hall was ervan overtuigd dat Provo schuld had aan alle rellen en onlusten. Sarren en het uitdagen van de politie was hun belangrijkste doel, meende hij. 'Sinds de provo's en aanverwante groeperingen hun demonstraties zijn begonnen, zijn relletjes schering en inslag. De ver-

klaring van onschuld van de kant van de leiders van Provo, moet ik daarom onwaarachtig noemen.⁹⁶

Gijs van Hall bleef erop hameren dat de onderbezetting van het politiekorps, veroorzaakt door een slechte salariering en huisvestingsproblemen, er noodgedwongen toe leidde dat de Amsterdamse politie soms steviger optrad dan de politie in andere gemeenten. In de maanden voorafgaand aan de rellen had hij 'twee maal' extra bijstand van honderd man marechaussee plus kader gevraagd. 'Maar men heeft ons slechts bijstand van zestig man rijkspolitie kunnen verlenen.' Van Hall kondigde maatregelen aan om de rust in de stad te herstellen en een beter functionerende democratie te waarborgen. Daaronder een centraal commando voor de mobiele eenheid, centralisatie van het politieapparaat, een zo groot mogelijke demonstratievrijheid en het naar Londens model inrichten van een *speaker's corner* 'voor eigentijdse vrije expressie op straat'.⁹⁷ Maar hoe serieus moesten die toezeggingen worden genomen? Min of meer op hetzelfde moment kwam naar buiten dat de burgemeester weer een demonstratie had verboden van een aantal jongerenorganisaties die leuzen hadden willen meevoeren als 'Sanering politie', 'Van der Molen weg', 'Gekozen burgemeester' en 'Geen censuur op leuzen'.⁹⁸

In het niet mogen meevoeren van dergelijke leuzen bij demonstraties zagen velen – vooral ter linker zijde – een aantasting van de democratische vrijheden. PvdA-fractievoorzitter Ed van Thijn kwam tijdens dezelfde raadsvergadering op 22 juni met een plan, waarin een dergelijk verbod werd geschrapt. Hij lanceerde een tienpuntenplan om de rust in de stad te herstellen, de democratie te verstevigen en de jeugd mogelijkheden tot ontplooiing te bieden. In dit 'actieprogramma voor de komende maanden' pleitte hij onder meer voor een doorlichting van het politieapparaat, een krachtige leiding van het politiekorps, aanstelling bij de politie van een socioloog of sociaalpsycholoog, een kritische herwaardering van de demonstratievrijheid in algemene zin, een commissie ter verbetering van de verhouding tussen burgerij en politie, een vertrouwenspersoon inzake het optreden van de politie en een jeugdbeleidsnota.⁹⁹ De voorstellen zouden 'de komende maanden' niet gerealiseerd worden.

Concluderend kunnen we zeggen dat alle mooie wapenfeiten die Gijs van Hall in zijn eerste termijn als burgemeester had gerealiseerd,

verdampt en vergeten waren. Hij was het spoor bijster geraakt, al stond hij nog steeds pal voor zijn Amsterdam en al had het bestuur van de stad hem intussen bloed, zweet en tranen gekost. De vrije zondagen brachten dan uitkomst, signaleerde Emma. 'Als hij helemaal bij wil komen, stapt hij op zondagmiddag in zijn eentje in de auto en rijdt naar de nieuwe sportcomplexen in Oost en West. Dan gaat hij de auto uit, wandelt wat rond, kijkt of het allemaal in orde is, kijkt hoe de Amsterdammers er naar hun club staan te kijken en hoe ze er in de zon wandelen met vrouw en kinderen. Daar rust hij van uit.'¹⁰⁰

'DANK VOM HAUS HABSBURG'

Hoe de straat en de media ook over Van Halls bestuursstijl en -kracht dachten, uiteindelijk draaide het toch om de vraag of hij nog voldoende politieke rugdekking en vertrouwen had om als burgemeester te kunnen functioneren. Voldeed Van Hall nog aan de criteria waaraan een goede burgemeester moet voldoen? Had hij de zeven burgemeestersrollen – zoals later geformuleerd door Hendriks, maar ook toen al essentieel – eigenlijk wel in de vingers?¹⁰¹ Was hij wel wat Hendriks noemt 'het oliemannetje tussen gemeentebestuur en samenleving'? Was hij wel de bewaker van de openbare orde? Was hij echt de burgervader voor iedereen en vaandeldrager van de stad? Het waren vragen waarop de antwoorden steeds urgenter werden.

De regering besloot een breed onderzoek te laten verrichten naar het functioneren van politie en openbaar bestuur in Amsterdam, mede omdat verschillende fracties in de Kamer hierom hadden gevraagd. Eind juli 1966 stelde de regering de Commissie van Onderzoek Amsterdam in.¹⁰² Tot commissievoorzitter werd benoemd de jurist Christiaan Enschedé, hoogleraar strafrecht en strafvordering aan de UvA.¹⁰³ De commissie – veelal de commissie-Enschedé genoemd – moest onderzoek doen naar de gedragslijnen van de autoriteiten sinds 1960, de bevelsverhoudingen bij de handhaving van de openbare orde, de organisatie van het Amsterdamse politiekorps en naar de ordeverstoringen zoals die waren opgetreden sinds 1965.¹⁰⁴ De commissie-Enschedé zou een groot aantal personen horen, on-

der hen uiteraard Gijs van Hall, die vier keer ter commissie zou verschijnen. De commissie zou analyseren, constateren en recomman-deren, maar geen oordeel vellen, zo herinnerde Gijs zich later uit een gesprek met commissielid Verdam: 'Het oordeel was voorbehouden aan de regering en volksvertegenwoordiging.'¹⁰⁵

Intussen was Van der Molen vertrokken en vervangen door re-chercheur Piet Jong. Maar de rust was nog niet weergekeerd. Minister Smallenbroek had intussen 'drie bekwame mannen' uit het korps verantwoordelijk gemaakt voor operaties van de mobiele eenheid en voor herstel en handhaving van de openbare orde. Een van hen, hoofdinspecteur Andries Koppejan, enige jaren eerder samensteller van een lesmethode voor verkeersonderwijs, kwam in juli 1966 di-rect al in opspraak: een geplande demonstratie tegen de Amerikaan-se interventie in de Vietnam-oorlog ging niet door omdat de de-monstranten door Koppejan preventief waren opgepakt en in de periferie van de stad weer vrijgelaten. Deze zogenoemde methode-Koppejan is sindsdien ook elders toegepast, maar de rechtsgeldig-heid is steeds betwist.¹⁰⁶

Van Hall was ervan overtuigd dat dit geen onoorbare methode was, zo liet hij de bewindslieden in Den Haag weten, bij wie hij ont-boden werd. 'Ik trachtte zo goed mogelijk uiteen te zetten waarom ik op grond van de preventieve taak van de politie meende dat het mid-del wel geoorloofd was.' Maar hem werd toegebeten dat zijn beleid leek op de werkwijze van de Duitsers tijdens de oorlog. 'Wat jij hebt gedaan Van Hall, is wat de Duitsers in de bezettingstijd deden: *Schutzhaft*.' En zo lag het oorlogstrauma andermaal op tafel. Voor-malig verzetsstrijder Van Hall reed volkomen van de kaart terug naar Amsterdam. Hij uitvoerder van Duits oorlogsbeleid? 'Ik was ra-zend.'¹⁰⁷ Justitieminister Samkalden stuurde er nog een brief achter-aan ter bevestiging van de beschuldiging: 'Ik meen dat de thans door de politie in uw gemeente gevolgde werkwijze geen grondslag vindt in de wet en dat zij ook overigens ernstige bezwaren heeft.' Hij meen-de dat hier 'uiteraard' sprake was van 'vrijheidsbeneming'.¹⁰⁸

En zo gingen de schermutselingen rond de interpretatie van en omgang met wet en democratie gewoon door, ook onder het politio-nele driemanschap. Ook kwesties die niet direct tot straatgevechten

leidden, werden niet minder gevoeld als aantasting van de democratie. Zo werd het cabaretgezelschap Lurelei in oktober 1966 op de bon geslingerd nadat men een lied ten gehore had gebracht dat door de in de zaal 'ambtshalve' aanwezige agenten voor 'majesteitsschennis' werd aangezien. Het leek meer op sarren dan op serieus politiebeleid, meende een verbouwereerde Gerard Cox. 'Dat is tekenend voor de situatie. Ze hadden dus het recht om het programma te onderbreken, in te rekenen en voor te leiden. Maar dat doen ze niet. Ze kwamen na de voorstelling keurig in de kleedkamer met het verzoek om vrijdag even langs het bureau te komen. Zo een halfslachtige manier van doen past precies in het overgangsstadium waarin de maatschappij op het ogenblik verkeert.'¹⁰⁹ De berisping leidde er overigens niet toe dat Lurelei haar teksten aanpaste. Een uitnodiging van Gijs en Emma om onder het genot van een kopje thee en een victoriakaakje eens bij hen thuis te komen praten over aanpassing van de songteksten werd gewaardeerd, maar de cabaretiërs wijzigden hun teksten niet.¹¹⁰

Het eerste deel van het regeringsrapport werd rond Kerstmis 1966 gepresenteerd. Het was voornamelijk gewijd aan de ordeverstoringen op 13 en 14 juni, maar werd uitsluitend aangeboden aan de ministerraad, al lekte er wel iets van uit. *De Telegraaf* althans kwam vlak voor Kerstmis met een artikel rond de 'verbijsterende feiten' van de veertiende juni. De krant was vooral zo verbijsterd over het feit dat Van Hall op de bewuste dag 'een half uur eerder dan de hoofdcommissaris van politie' op de hoogte was geweest van de mars op het Telegraaf-gebouw en daarvan hoofdcommissaris Van der Molen niet op de hoogte stelde, terwijl beiden met elkaar in vergadering zaten.¹¹¹ Van der Molen kwam hier in de loop van de ochtend achter en had kunnen ingrijpen. Maar, zoals Van Hall zich later herinnerde: 'De politie verkeerde in de onzalige waan dat ik hiervoor toestemming moest geven.'¹¹²

Ook Gijs van Hall kreeg het rapport niet in te zien. Zelf weet hij dit aan de nieuwe Haagse realiteit: de regering-Cals was in november 1966 afgetreden en vervangen door een interim-kabinet onder leiding van de ARP'er Jelle Zijlstra, die nieuwe verkiezingen zou voorbereiden. 'Ik heb de indruk gekregen dat het kabinet-Zijlstra "de af-

faire-Amsterdam” bewust heeft laten rusten, omdat men het juist achtte dat de behandeling zou plaatsvinden door een meer blijvend kabinet.¹¹³ Een alleszins logische gedachte, want de opdrachtgevers van het onderzoek, de ministers Samkalden (PvdA) en Smallenbroek (ARP), waren vervangen door respectievelijk Teun Struycken (KVP) en Koos Verdam (ARP).¹¹⁴

Dat er nogal wat fout was gegaan binnen de bestuurlijke driehoek in de hoofdstad, was de weinig verbazingwekkende conclusie van de commissie. Ieder die maar enigszins de media had gevolgd, had steeds zelf kunnen concluderen dat zowel hoofdcommissaris Van der Molen als burgemeester Gijs van Hall in het verkeerde metier was gerold, waarvan zij de spelregels niet kenden. In een ander – provo- en televisieloos – tijdperk, was dat wellicht onopgemerkt gebleven door het grote publiek, maar nu was alles zichtbaar geworden. Den Haag had de hoofdrolspelers maar wat laten aanmodderen, zodat de onrust als het ware vanzelf wel escaleerde. ‘Ieder die iets met het lot van het Amsterdamse politiekorps te maken had, had al jaren tevoren aan de bel moeten trekken,’ zei officier van justitie Van Renesse tijdens een verhoor door de commissie. Hij voegde eraan toe dat de pers daarnaast verre van objectief was geweest door in haar kolommen zo’n riant opinerende plek in te ruimen voor Provo, waarvan de achterban in zijn ogen ‘een grote vinger in de pap had bij de tv en de schrijvende pers.’ Van Renesse meende bovendien dat de politie over te weinig manschappen beschikte. ‘Nominale vierhonderd, maar het reële tekort bedraagt naar het oordeel van de politie zelf wel het dubbele.’ Het korps was bovendien slecht georganiseerd. ‘Kantoren en dergelijke waren goed bezet, de administratie liep als enige afdeling prima, maar de politiemann op de straat was haast niet te vinden.’¹¹⁵

Het voorjaar van 1967 – de commissie was intussen bezig met de afronding van het tweede deel van haar rapport – was andermaal een turbulente periode, zowel maatschappelijk als electoraal. Op 15 februari vonden er Tweede Kamerverkiezingen plaats, die een ongekende verschuiving in het politieke landschap teweegbrachten: de Boerenpartij verdubbelde en D’66 kwam vanuit het niets met zeven zetels in de Kamer. De ARP wist het interim-premierschap van Jelle

Zijlstra te verzilveren met een winst van twee zetels, maar de KVP en de PvdA verloren enorm, respectievelijk acht en zes zetels.¹¹⁶ Verschillende informateurs gingen aan de slag en op 5 april stond er een confessioneel-liberaal kabinet van ARP, CHU, KVP en VVD op het bordes van Huis ten Bosch. Het werd geleid door de voormalige minister van Defensie Piet de Jong (KVP), met op Binnenlandse Zaken Henk Beernink (CHU) en op Justitie Carel Polak (VVD).

Het nieuwe kabinet kreeg geen al te beste indruk van de situatie in Amsterdam, want precies op het moment dat de formatie rond was en het kabinet zich presenteerde, brak er weer een rel uit. Ditmaal in het Centraal Station, waar een groep matrozen en mariniers zonder daartoe orders te hebben ontvangen van superieuren, tijdens 'een ranselpartij' het station schoonveegde 'van langharigen die zich er al tijden ophouden'. De mariniers zeiden hun actie 'zorgvuldig' te hebben voorbereid. 'Het was de bedoeling zoveel mogelijk langharigen kaal te knippen. Herhaaldelijk worden wij door dit soort jongelui nagejouwd. Onze meisjes worden door hen lastig gevallen nadat ze ons naar de trein hebben gebracht en dat gaat niet zachtzinnig,' noteerde een verslaggever uit de mond van een matroos.¹¹⁷

In termen van schade of gewonden was de rel op zich niet zo ernstig, maar de communicatie erover was symptomatisch voor de afgelopen jaren: iedereen reageerde maar wat. Waarnemend hoofdcommissaris Piet Jong: 'Het publiek krijgt genoeg van de provo's en de langharigen. Dan krijg je reacties. Als er geen uniformen bij betrokken waren geweest, was er niets aan de hand geweest. Ik heb begrepen dat de militairen verhaal wilden halen op de langharigen. Daarbij zijn wat klappen gevallen. Zoiets kan gebeuren.'¹¹⁸ Het lager politiepersoneel stuurde op eigen houtje een felicitatietelegram naar de marineleiding in Den Helder.¹¹⁹ Diametraal daartegenover stond Van Hall, die de gemeenteraad liet weten: 'Het aantal straat-schenderijen in de stad is de afgelopen tijd toegenomen. Dit heeft een stemming van "dat moet maar eens uit zijn" tot gevolg. Eigenmachtig optreden is echter volkomen fout.'¹²⁰ In het televisiejournaal liet Van Hall overigens wel weten 'scherper politietoezicht' te houden, want 'dergelijk schorriemorrie' hoorde niet op het station rond te lanterfant.¹²¹

Het was de zoveelste smet op het blazen van Gijs van Hall, meen-

de *De Telegraaf*: ‘Zover is het nu in Amsterdam gekomen dat militairen eigenmachtig uit eigen beweging gaan optreden, omdat de Amsterdamse overheid door gebrek aan vast beleid niet bij machte is normaal gezag te handhaven.’ Als stunt vond de krant de mariniersactie bewonderenswaardig. ‘Maar het brengt de chaos wel ten top. In een rechtsstaat mag zo iets niet. Het optreden van de mariniers was tegen de nozems gericht, maar men kan wel stellen dat het tegelijkertijd een symbolische klap in het gezicht van burgemeester Van Hall is geweest.’¹²²

Ook de Tweede Kamer bemoeide zich ermee, precies op de dag – 19 april 1967 – dat er zou worden gedebatteerd over de regeringsverklaring die het nieuwe kabinet de dag ervoor had afgelegd. Daarbij was volgens het kersverse Kamerlid en fractieleider van D’66 Hans van Mierlo ‘ieder woord’ over de situatie in Amsterdam uitgebleven. En dat terwijl er toch wel het een en ander over te zeggen was nu, negen maanden na het heenzenden van Van der Molen, de openbare orde kennelijk nog steeds niet was hersteld. Van Mierlo: ‘Wij hebben tot op dit moment geen enkele aanwijzing, dat bij de topleiding in Amsterdam iets is veranderd, noch wat betreft de personen zelf, noch wat betreft de mentaliteit.’ Oppositieleider Den Uyl meende dat in Amsterdam ‘overduidelijk’ was gebleken ‘dat de daar bestaande onzekere verhoudingen onvoldoende zijn gesaneerd. Aan deze onzekerheid dient thans een einde te worden gemaakt.’ Ook de regeringspartijen waren teleurgesteld. vvd-leider Toxopeus: ‘Wij weten nu dat het heenzenden van de heer Van der Molen geen oplossing heeft geboden en het driemanschap evenmin. De hoofdstedelijke autoriteiten zijn in gebreke gebleven, vooral de leider van de politie: de burgemeester. Het is hoog tijd het gezagsvacuüm op te heffen.’ De nieuwe fractieleider van regeringspartij CHU, Jur Mellema, constateerde ook dat er in Amsterdam niets was gebeurd sinds het vertrek van Van der Molen: ‘Het eigenmachtig optreden van de mariniers in Amsterdam zie ik [...] als een gevolg van het feit, dat in deze stad nog altijd een gezagsvacuüm bestaat.’ Boven op deze inhoudelijke kritiek kwam een nog ernstiger kwestie op tafel: het eerste interim-rapport van de commissie-Enschedé was in de boezem van het vorige kabinet blijven steken en zou ‘om druktechnische reden’ niet naar de Ka-

mer zijn gezonden. 'Deze zaak is te ernstig om zo'n argument aan te voeren,' zei Van Mierlo. En dat terwijl volgens hem 'ook de tekst van het tweede interim-rapport gereed is'. Veel fracties drongen er bij de nieuwe regering op aan 'zeer spoedig', 'onmiddellijk' en 'op zeer korte termijn' het eerste interim-rapport openbaar te maken.¹²³

Reeds de volgende dag – 20 april – zegde premier De Jong de Kamer toe dat het kabinet 'zo spoedig mogelijk' zijn standpunt zou bepalen over het eerste deel van het rapport van de commissie-Enschedé en het daarna openbaar zou maken. Hij voegde eraan toe dat de regering de ontwikkelingen in Amsterdam 'nauwlettend' volgde en dat de regering van oordeel was 'dat de situatie in de hoofdstad niet met politieke middelen alleen, het hoofd kan worden geboden'.¹²⁴

Op dezelfde dag begon het, zo herinnerde Van Hall zich later, 'te rommelen'. Journalisten benaderden hem met de vraag of hij soms zijn ontslag als burgemeester had gevraagd. Zulks hadden zij in departementale kringen vernomen op basis van het eerste interim-rapport. Van Hall had het rapport nog niet gezien, maar kon zich 'niet voorstellen' dat er iets in zou staan 'dat mij er toe zou brengen mijn ontslag te nemen'.¹²⁵ Kort daarop ontving hij een exemplaar van het eerste interim-rapport. Het rapport was ernstig, er was veel misgegaan in Amsterdam, maar het was slechts een interim-rapport, waaraan ook geen oordeel zou worden verbonden, meende Van Hall. Bovendien had hij eerder immers van commissielid Verdam begrepen dat de commissie sowieso geen oordeel zou vellen, maar dat regering en volksvertegenwoordiging dat zouden doen, naar Van Halls verwachting op basis van het totale beeld en dus na publicatie van het tweede interim-rapport en het slotrapport.

Een deel van de Amsterdamse jeugd oordeelde intussen wel, geheel onafhankelijk van wat er in de commissie-Enschedé werd en was gezegd. Tijdens de zogenoemde Princenhof-conferentie op 29 april 1967, een door de Amsterdamse Jeugdraad georganiseerde jongerenconferentie in de RAI, grepen driehonderd jongeren spontaan naar het parlementaire middel van een motie, waarin zij hun misnoegen uitspraken over burgemeester Van Hall. De motie, die werd aangenomen, luidde: 'De Princenhof conferentie wil uiting geven aan het onbehagen over het optreden van burgemeester Van Hall

en gaat over tot de orde van de dag.¹²⁶ Van Hall, die was uitgenodigd voor de conferentie maar niet was komen opdagen, reageerde er niet op.

De uitspraak van de nieuwe premier dat niet alleen met politieke middelen kon worden volstaan, had het lot van Gijs van Hall feitelijk al bezegeld, zo bleek op 5 mei in de ministerraad. Daar bleek dat ongeacht de uitkomst van het tweede interim-rapport en het slotrapport, de nieuwe regering af wilde van de burgemeester van Amsterdam. De Jong wilde schoon schip maken in de hoofdstad en wilde af van Gijs van Hall, door hem genoemd 'een man die de werkelijkheid niet ziet en denkt dat het rapport van de commissie-Enschedé hem vrij pleit'.¹²⁷ Het probleem zat derhalve ook in de persoon Van Hall en niet alleen in zijn (falende) beleid, voor zover die twee althans niet in elkaars verlengde lagen. Nu de PvdA niet meer deel uitmaakte van de coalitie kon men zonder al te veel politieke kleerscheuren een prominent PvdA-burgemeester heenzenden. De Jong kon bovendien op deze manier niet alleen zijn nieuwe kabinet op een gedediceerde manier aan het land presenteren, maar ook zijn gelijk halen. Immers: had hij een jaar eerder niet Van der Molen én Van Hall naar huis willen sturen? Door nu ook Van Hall heen te zenden, was de eenheid van beleid hersteld.

Rustig was het in de tussentijd in de hoofdstad niet geworden. Die visie werd Kamerbreed gedeeld. Later zei De Jong: 'Het was duidelijk dat de Amsterdamse burgemeester niet meer te handhaven was. Ik wist ook dat het voor Beernink alleen te zwaar was. Ik heb daarom het voortouw genomen, overigens zonder Beernink opzij te zetten. Hij was het ermee eens dat de hoofdstad niet alleen een zaak was van zijn departement, maar het hele kabinet aanging. Hij ging er ook mee akkoord, dat ik Van Hall de wacht zou aanzeggen.'¹²⁸

Op 9 mei 1967 om half elf's ochtends was het zover: op het ministerie van Algemene Zaken legden De Jong en Polak – later voegde zich Beernink bij hen – aan Van Hall de keuze voor: ontslag nemen of (eervol) ontslag krijgen. Wie de stijfkoppige Van Hall kende, kon wel vermoeden waar het op uit zou draaien: uit eigen beweging zou Van Hall nooit vertrekken. Ook bij de bank Labouchere had de direc-

tie hem, nadat bekend was geworden dat hij namens de PvdA lid van de Eerste Kamer zou worden, voor de keus gesteld: zelf ontslag nemen of ontslagen worden. Ook daar had hij het vertikt om op te stappen. Dat de zaak toch nog met een sisser was afgelopen, was louter te danken aan een interventie van de raad van commissarissen van de bank.¹²⁹ Nu meende hij bovendien dat uit het eerste interim-rapport van de commissie-Enschedé niet de conclusie kon worden getrokken dat hij moest vertrekken. Er kwamen toch nog een tweede interim-rapport én een slotrapport met beleidsconclusies? Hij belde commissievoorzitter Enschedé die, naar hij zich later herinnerde, iets heel anders met de ministers had afgesproken dan nu was gebeurd, namelijk: geen besluiten nemen totdat het tweede interim-rapport en het slotrapport bij het kabinet bekend zouden zijn.¹³⁰ Het mocht niet baten. Op 12 mei besloot het kabinet Gijs van Hall bij de koningin voor te dragen voor eervol ontslag per 1 juli 1967.¹³¹ ‘Barbertje moet hangen,’ had hij het verzamelde journaal toegesnauwd toen hij het Torentje binnen ging voor het gesprek met De Jong.¹³² En zo was het gegaan. Emma vond de hele afwikkeling een soap. ‘Een Franse farce, in een derdeklas toneelstuk zou je het niet gekker kunnen bedenken.’¹³³

In een regeringsverklaring motiveerde De Jong het ontslag met het argument dat ‘een directe beslissing’ noodzakelijk was om zo spoedig mogelijk een einde te maken ‘aan de steeds toenemende onzekerheid en de weg te openen naar een nieuw en evenwichtig beleid’.¹³⁴ Van Hall had men niet meer nodig, concludeerde medesenator Harm van Riel later. Hij sprak van ‘les défauts de ses qualités’. ‘Niets wat hem te verwijten valt, slechts een strohalp in de weg waarover hij struikelde, na zovele eminente prestaties.’ De burgemeester had zich volgens hem ‘het oude gezegde “Dank vom Haus Habsburg” moeten bedenken: staatsleiders laten een ieder vallen, wanneer dat beter in hun kraam te pas komt’.¹³⁵